

XƏZƏR DƏNİZİNİN MÜASİR EKOLOJİ PROBLEMLƏRİNİN BALIQÇILIĞIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

**Elçin Məmmədov*, Elnarə Cəfərova, Mələk Bağirova,
Nərgiz Quliyeva, Nuranə Babayeva, Səriyyə Hüseynzadə**

AR ETSN Balıqçılıq və Akvakultura Elmi-Tədqiqat Mərkəzi, Bakı

**evmamedov@mail.ru*

Ulu Öndər Heydər Əliyevin ölkəmizin inkişafında, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşmasında əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun fəaliyyəti dövründə respublikamızın ekoloji tarazlığının qorunması və ətraf mühitin mühafizəsi, xüsusilə Xəzər dənizinin zəngin təbii sərvətlərinin və unikal biomüxtəlifliyin qorunması ilə bağlı bir çox məsələlər daima diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Ümummilli Liderin uzaqgörən siyasətinin nəticəsi olaraq, ekologiya sahəsində görülən işlər ekoloji mühitin sağlamlaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən ölkəmizdə 2024-cü il “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilmişdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq ictimaiyyətin etibarlı və məsuliyyətli üzvü kimi iqlim dəyişmələrinin fəsadlarına qarşı mübarizəyə öz töhfəsini verir və bu istiqamətdə beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında üzərinə götürdüyü öhdəlikləri layiqincə və uğurla həyata keçirir.

Belə ki, Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafa dair beş milli prioritetindən biri “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” kimi müəyyən edilmişdir. Həmin prioritetə uyğun olaraq, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların bərpası və artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadənin təmin edilməsi istiqamətində işlər aparılır.

Hazırda Azərbaycanda balıqçılıq təsərrüfatının başlıca inkişaf məqsədləri balıq məhsullarına daxili tələbatın ödənilməsi, iqtisadiyyatı sahil balıqçılığından asılı olan rayonların sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən su bioresurslarının qorunması, artırılması və səmərəli istifadəsi, şirin su akvakulturasının və marikulturanın inkişafı əsasında balıqçılıq təsərrüfatı kompleksinin davamlı fəaliyyətinə nail olmasını təmin etməkdir.

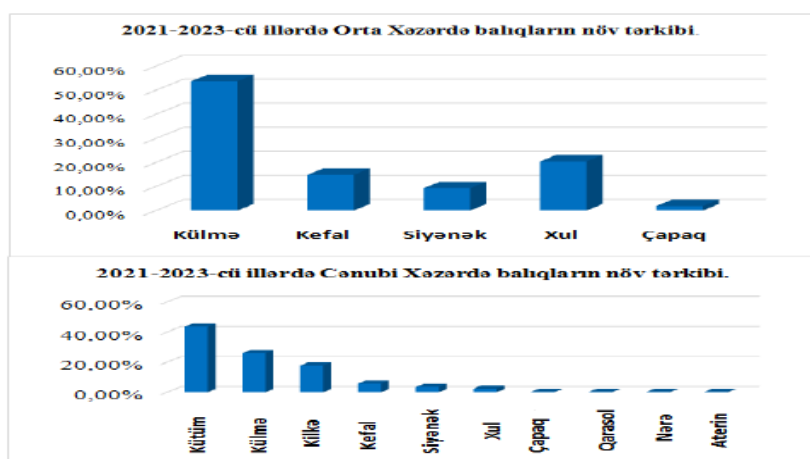
Bununla belə, Xəzər dənizinin dəniz mühiti bu ehtiyatların səmərəliliyini, davamlılığını və sağlam ekoloji vəziyyətini təhdid edən həddən artıq istismar, balıqların yaşayış mühitinin dağıdılması, çirklənmə və iqlim dəyişikliyi kimi ciddi problemlərlə üzləşir.

Son illər ərzində Xəzər dəniz ekosisteminin strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə olunur. İqlim dəyişikliyi nəticəsində Xəzər dənizi səviyyəsinin 2 m-ə qədər aşağı düşməsi, suyun temperaturunun yüksəlməsi, yeni invaziv növlərin düşməsi, evtrofikasiya, Xəzər dənizinə tökülən çay axınlarının azalması,

antropogen təsirlər, balıqların kürütökmə yerlərində bəndlərin salınması, qanunsuz balıq ovu balıq ehtiyatlarının azalmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bütün ekoloji problemlər, o cümlədən qlobal istiləşmə su ehtiyatlarının kəskin azalması fonunda baş verir.

2021-2023-cü illərdə “Əlif Hacıyev” elmi-tədqiqat gəmisi ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub bölməsində keçirilən ekspedisiyalar zamanı balıqların növ tərkibi, yayılması, sayı və ehtiyatının müasir vəziyyətinin monitorinqi aparılmış, 9 stansiya üzrə 45 kəsikdə bioloji resursların yayılması qiymətləndirilmiş, balıqların yem bazasını təşkil edən makrozoobentos və zooplankton orqanizmlərin növ tərkibi, sayı və biokütləsi təyin edilmişdir.

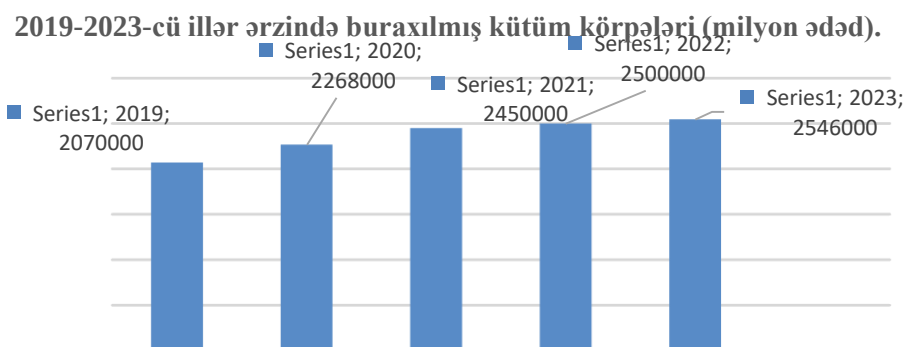
Tral ovlarında 10 növ balıq sayı qeydə alınmışdır (kütüm, külmə, kilə, kefal, siyənək, xullar, çapaq, qarəsöl, nərə və aterina). Say və biokütlə baxımından Cənubi Xəzərdə kütüm (43,54%), külmə (25,85%) və kilə (17,69%) üstünlük təşkil etmişdir. Orta Xəzərdə isə külmə (53,7%), kefal (14,82%) və siyənəklər (9,3%) dominantlıq göstərmişlər (şəkil 1) (Axundov və b., 2023).

Şəkil 1. 2021-2023-cü illərdə Orta və Cənubi Xəzərdə balıqların növ tərkibi

2021-ci ilin ekspedisiyası zamanı Xəzər dənizində ilk dəfə aşkarlanmış *Beroeovata* populyasiyasının sayında artım müşahidə olunmuşdur. *Mnemiopsis Leidyi*-nin sayında isə azalmanın davam etdiyi qeydə alınmışdır (Axundov, Mamedov et al, 2021, 2023, Shiganova, Mamedov et al, 2023). Bu hal zooplankton canlılarının çoxalması, dənizin bioməhsuldarlığının bərpası üçün çox müsbət hadisədir və planktonofaq balıqların (kilələrin) yem bazasının artımında öz əksini tapmışdır.

Yem bazası üzrə bentos orqanizmlərinin tədqiqi zamanı məlum olmuşdur ki, əsas biokütləni keçən illərdə olduğu kimi, molyusklar formalaşdırmışlar. Əvvəlki illərdə dominantlıq təşkil edən *Cerostoderma lamarki*-ni son 2 ildə *Mytilasterlineatus* əvəzləmişdir. Ümumilikdə, Cənubi Xəzərin makrozoobentos üzrə məhsuldarlıq göstəriciləri Orta Xəzərə nisbətən üstünlük təşkil edir.

Şəkil 2. 2019-2023-cü illər ərzində buraxılmış kütüm körpələri (milyon ədəd)

Xəzər dənizində və ölkədaxili su hövzələrində su bioresurslarının bərpası, balıq populyasiyasının sayının artması üçün bir sıra kompleks tədbirlər görülmüşdür. Qanunsuz balıq ovunun qarşısının alınması üçün nəzarət gücləndirilmiş, maarifləndirmə işləri aparılmışdır. Təbiətdə balıq ehtiyatlarının bərpası məqsədilə AR ETSN-in nəzdində fəaliyyət göstərən balıqartırma müəssisələrində yetişdirilən nadir və nəsli kəsilmək təhlükəsi altında olan qızılbalıq və nərəkimi, həmçinin çəkikimi balıq körpələrinin təbii su hövzələrinə buraxılması həyata keçirilmişdir.

Son beş ilərdə Xəzər dənizinin və daxili su hövzələrinin balıq ehtiyatlarının artırılması məqsədilə 600 min ədəddən çox nərəcinsli, 15 min ədəddən çox qızılbalıq və 8 milyon ədəddən çox çəkikimi balıq körpələri və ümumilikdə 30 milyon müxtəlif növ balıq körpəsi su hövzələrinə buraxılmışdır.

Kütüm balığının ehtiyatının artırılması məqsədilə 2019-2023-cü illər ərzində Qızllağac balıqartırma təsərrüfatı tərəfindən Xəzər dənizinə orta hesabla 2,367 mln ədəd kütüm balığı körpəsi buraxılmışdır (şəkil 2).

Qeyd etmək lazımdır ki, balıq ehtiyatlarının mühafizəsi və süni şəkildə artırılması problemin həllinə tam şəkildə nail olmağa imkan vermir. Bunun üçün ən səmərəli yol hazırda dünyada ümumi balıq ovu və istehsalının yarısını təşkil edən əmtəə akvakulturasının inkişaf etdirilməsidir.

Xəzər dənizi bioresurslarının mühafizəsini gücləndirmək üçün Azərbaycanda akvakultura təcrübələrinin daha da inkişaf etdirilməsinə ehtiyac artır. Nərə balıqlarının populyasiyasının azalması və Xəzər dənizində bir çox endemik balıq növlərinin kritik statusu davamlı akvakultura təşəbbüslərinin həyata keçirilməsinin vacibliyini vurğulayır. Beləliklə, akvakultura fəaliyyətini genişləndirməklə Xəzəryanı ölkələr balıq ehtiyatlarına təzyiqi azalda, həddindən artıq balıq ovunun təsirlərini azalda və nəsli kəsilməkdə olan növlərin qorunmasına dəstək verə bilər. Məsuliyyətli akvakultura təcrübələri vasitəsilə Xəzəryanı ölkələr dəniz bioresurslarının davamlı idarə olunmasını təşviq edə, biomüxtəlifliyi qoruya və Xəzər dənizi ekosisteminin uzunmüddətli ekoloji sağlamlığını təmin edə bilər.